

JULIAN SKOREK
Uniwersytet Zielonogórski

Intonacja współczesnego języka polskiego w dyskursie lingwistycznym tekstu (badania eksperymentalne)

The Intonation of Contemporary Polish Language in the Linguistic Discourse
of Text (Experimental Research)

ROZWAŻANIA TEORETYCZNE I METODY BADAŃ

Przedkładana rozprawa stanowi finalny etap wieloletnich badań eksperymentalnych zmierzających do wykrycia za pomocą analizy instrumentalnej systemu intonacyjnego języka polskiego. Intonacja (podobnie jak wyraz w systemie języka¹) ma charakter dwuplanowy. *Suprem*² ma swój plan wyrażenia i plan treści. W planie wyrażenia jest strukturą poziomą *suprematycznego*, a w planie treści – wypowiedzeniem – jednostką komunikacji językowej. Należy tu podkreślić, że plan wyrażenia i plan treści występują w stosunkach wzajemnych oddziaływań (interakcji). Jak pisze Louis Hjelmslev, „wyrażenie jest wyrażeniem tylko dzięki temu, że jest wyrażeniem określonej treści; treść jest treścią tylko dzięki temu, że jest treścią określonego wyrażenia”³. W języku nie istnieje treść bez wyrażenia, jak i wyrażenie bez treści. Zatem plan wyrażenia i plan treści stanowią dwa etapy

* Artykuł jest próbą wypełnienia luki w badaniach dyskursu, o którym pisze autor dyskursu. Zob. T. A. van Dijk, *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001, s. 9. Intonacja również w moim rozumieniu obejmuje takie terminy, jak „akcent, intonacja, siła dźwięku i inne właściwości [...] dźwiękowe struktury dyskursu” (*ibidem*, s. 114–115).

¹ J. Skorek, *Funkcje fonologiczne rosyjskich i polskich samogłosek w fonologii wyrazu*, „Edukacja Humanistyczna. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 2011, t. 8, s. 127.

² *Suprem* jako jednostka intonacyjna po raz pierwszy został podany do publicznej wiadomości w pracy: *idem*, *Podstawy lingwistyczne logopedii*, Zielona Góra 1999, s. 39.

³ L. Hjelmslev, *Prolegomena do teorii języka*, [w:] *Językoznawstwo strukturalne*, Warszawa 1979, s. 75.

badania intonacji jako znaku językowego. „Funkcja znakowa nie wystąpi nigdy bez [...] wyrażenia i jego treści ani też treść i jej wyrażenie nigdy nie wystąpią razem bez łączącej je funkcji znakowej”⁴.

W planie wyrażenia na poziomie suprematycznym został wykryty i opisany *suprem* jako podstawowa jednostka intonacyjna oraz jego elementy w relacjach fonologicznych: akcent suprematyczny *vs* akcent wyrazowy, akcent wyrazowy *vs* segmenty bezakcentowe, akcent suprematyczny *vs* akcent logiczny i segmenty nieakcentowane. Jest to droga badań rekursywnych. W analizie dystrybucyjnej tekstu wszystko, co nie jest jednostką komunikacji językowej, zaliczamy do rekursu. Badania rekursywne są badaniami struktury języka na odpowiednim jego poziomie. *Rekurs* stosujemy w celu wykrycia i opisu jednostek struktury. Jest on terminem antonimicznym wobec pojęcia *dyskurs*⁵.

Badania eksperymentalne pozwoliły wykryć fonem suprematyczny, który w planie treści konstytuuje wypowiedzenia proste (jednosuprematyczne) i złożone (wielosuprematyczne)⁶. W sensie ogólnym fonem suprematyczny ma charakter monosemantyczny i niepodzielny (z łac. *atomus* – niepodzielny)⁷. Jest on zespołem relewantnych komponentów intonacyjnych, które w swej funkcji fonologicznej konstytuują jednostki systemu komunikacyjnego.

W procesie wykrycia jednostki intonacyjnej (syn. *supremu*) oraz jego elementów stosujemy metody: segmentacji, dystrybucji, substytucji, transformacji, metodę fonologiczną oraz analizę instrumentalną z zastosowaniem aparatu pomiarowego. Uzyskane na drodze analizy instrumentalnej wyniki pozwalają autorowi na wyciągnięcie wniosku, że jednostki intonacyjne języka polskiego stanowią zespół komponentów *dystyntywnych*: 1) kierunku przebiegu tonu, 2) jego wysokości, 3) iloczasu i 4) poziomu intensywności. *Dystyntywność* swoim zakresem obejmuje wszystkie segmenty struktury jednostki intonacyjnej, bowiem wszystko, co występuje w systemie języka jest zróżnicowane. Jednak *dystyntywność* elementów intonacyjnych może być różna: inwariantna *vs* wariantowa, fonologicznie relewantna *vs* nierелеwantna, a zatem w swojej funkcji jest konstytutywna *vs* niekonstytutywna. W procesie jej segmentacji i dystrybucji badanych eksperymentalnie wypowiedzeń języka polskiego (z fonologicznego punktu widzenia) otrzymujemy segmenty niedyskretne (niepodzielne): akcent wyrazowy, akcent suprematyczny, akcent logiczny oraz segmenty nieakcentowane. Zatem jest to kres segmentacji. W badanej strukturze intonacyjnej tylko jeden

⁴ *Ibidem*.

⁵ W moim rozumieniu *dyskurs* jest funkcją znaków językowych (fonemów, morfemów, semantemów, syntaktemów, *supremów*), które w swojej funkcji fonologicznej w sposób hierarchiczny tworzą system komunikacji językowej.

⁶ Konstytutywna funkcja fonemu suprematycznego w relacjach fonologicznych wypowiedzeń wielosuprematycznych zostanie przedstawiona w następujących publikacjach.

⁷ Zob. *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1995.

segment ma charakter dystynktywny o charakterze fonologicznie relewantnym (syn. znaczącym). Jest nim akcent suprematyczny, który definiujemy jako zespół relewantnych komponentów intonacyjnych supremu. Akcent wyrazowy zaś, który w jednostce intonacyjnej w relacjach wobec akcentu suprematycznego występuje jako wariantowy, tj. fonologicznie nierelewantny, określamy jako zespół komponentów nierelewantnych.

Akcent logiczny jest pojęciem semantyki suprematycznej, który wyraża treści rematyczne wypowiedzeń – jednostek komunikacji językowej. W ich relacjach temat *vs* remat akcent logiczny jest wyrażeniem rematu. Tak w wypowiedzeniach oznajmujących wyraża treści orzekające w sposób twierdzący lub przeczący. W wypowiedzeniach pytających:

- ze słowem pytajnym akcent logiczny jest pytaniem o ujawnienie;
- bez słowa pytajnego jest pytaniem o rozstrzygnięcie;
- ze spójnikiem adwersatywnym „a” jest pytaniem o uzupełnienie.

W wypowiedzeniach wykrzyknikowych akcent logiczny (prócz bogactwa treści semantycznych) w funkcji rematu jest wyrażeniem emocji tych wypowiedzeń.

Intonację języka polskiego badamy na odrębnym poziomie systemu komunikacyjnego języka – na poziomie suprematycznym. Są to badania typu eksperymentalnego. Podstawowym narzędziem badawczym jest aparatura pomiarowa zgromadzona w Pracowni Fonologii Suprematycznej Uniwersytetu Zielonogórskiego, współpracująca z zestawem komputerowym, który aktualnie został doposażony w specjalne programy informatyczne. Wiodącą metodą jest metoda fonologiczna, która swoim zakresem obejmuje cały proces, tj. analizę instrumentalną, syntezę lingwistyczną oraz wnioski końcowe. Pozwala ona wykryć, a następnie w sposób precyzyjny opisać relacje występujące w poszczególnych jednostkach intonacyjnych: inwariantne *vs* wariantowe, a w dalszej konsekwencji ustalić właściwości fonologiczne: relewantne // nierelewantne, tj. fonologicznie nacechowane (+) *vs* nienacechowane (-).

Analiza i synteza lingwistyczna w większości przypadków została oparta na materiale językowym utworów Jarosława Iwaszkiewicza, które zostały poddane procesom segmentacji, dystrybucji, substytucji oraz transformacji. Analiza i synteza wypowiedzeń pod względem intonacyjnym na obszernym materiale językowym sprawia, że uzyskane dane w ścisłym, statystycznym tego słowa znaczeniu są wystarczająco reprezentatywne, a zatem wiarygodne. Parlatorzy wykorzystani w badaniach eksperymentalnych przez kompetentnych sędziów zostali uznani za typowych reprezentantów polskiego języka literackiego. Wypowiedzi, które ich zdaniem zdradzały pewne cechy indywidualne (subiektywne), nie były poddawane dalszym badaniom.

Badania eksperymentalne pozwoliły wykryć fonem suprematyczny, który w planie treści umożliwił autorowi opisać system intonacyjny języka polskiego. W sensie ogólnym fonem suprematyczny ma charakter monosemantycz-

ny i niepodzielny (z łac. *atomus* – niepodzielny)⁸. Jest on zespołem relewantnych komponentów struktury intonacyjnej, które w swej funkcji fonologicznej konstytuują jednostki systemu komunikacyjnego. Należy tu podkreślić, że terminy: akcent suprematyczny i fonem suprematyczny w swojej istocie są jednoznaczne. Różni je jedynie funkcja w dyskursie lingwistycznym. Akcent suprematyczny, występując w supremie, konstytuuje jego strukturę. Fonem suprematyczny zaś dzięki funkcji fonologicznej konstytuuje jednostki komunikacji językowej, a w swojej konsekwencji system komunikacyjny.

W celu wykrycia funkcji fonemu suprematycznego w dyskursie lingwistycznym tekstu audialnego stosujemy odpowiednią metodologię i technologię badań empirycznych. Dokładamy wszelkich starań, by opis stał się 1) pozbawiony sprzeczności, 2) prosty i 3) w miarę wyczerpujący.

Dotychczas językoznawcy w systemie języka wyróżniali dwa rodzaje znaków. Zdaniem Louisa Hjelmsleva „znaków tych wyróżniono dwa rodzaje: wyraz i zdanie i jako namacalne symbole pojęcia z jednej strony, sądu – z drugiej”⁹. Nasze badania pozwalają wyodrębnić trzeci rodzaj znaków. Jest to rodzaj znaków intonacyjnych.

SYNTETYCZNY OPIS POLSKIEGO SYSTEMU INTONACYJNEGO

Uzyskane rezultaty zabiegów metodologicznych, poddawane w planie wyrażenia analizie i syntezie lingwistycznej, możemy opisać w sposób werbalny i graficzny. Parametry akustyczne intonacji (podobnie jak głoski) nie mają znaczenia językowego. Kierunek tonu z punktu widzenia czystej akustyki stanowi przebieg zmian częstotliwości F_0 . Z pozytywnym interwałem częstotliwości akustyka łączy pojęcie ton rosnący, a z negatywnym – ton opadający. Parametry akustyczne (podobnie jak głoski) w systemie intonacyjnym języka polskiego pełnią funkcje dystynktywne. Kierunek przebiegu tonu w wypowiedzeniach jednosuprematycznych jest wyznacznikiem relacji: akcent wyrazowy *vs* akcent suprematyczny. W procesie segmentacji jednostki intonacyjnej (supremu) otrzymujemy wyczerpującą liczbę znaków. Kierunki te określamy jako ton: rosnący, opadający, równy, opadająco-rosnący i odwrotnie – rosnąco-opadający.

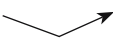
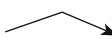
Opis wyników badań wymaga opracowania odpowiednich elementów językowych, wyrażających istotę parametrów akustycznych intonacji. Jest to swoisty alfabet. Można je policzyć i w sposób poglądowy zaprezentować. Liczba kierunków przebiegu tonu w zapisie wizualnym wynosi zaledwie pięć. Zatem jest to wielkość wyczerpująca, a zarazem prosta i pozbawiona sprzeczności. W celu wer-

⁸ *Ibidem*.

⁹ L. Hjelmslev, *op. cit.*, s. 44–45.

balnej prezentacji kierunku przebiegu tonu mówimy o tonie: opadającym, rosnącym, równym, opadająco-rosnącym, rosnąco-opadającym (zob. tabela 1).

Tabela 1. Parametry akustyczne kierunki przebiegu tonu

Kierunek przebiegu tonu				
				
rosnący	opadający	równy	opadająco-rosnący	rosnąco-opadający

Wyprostowanie krzywych, uzyskanych metodą instrumentalną i zapisanych w postaci formuł i modeli, nie pomniejsza fonologicznej istoty kierunku przebiegu tonu. W opisie wyników badań lingwistycznych wszelkiego rodzaju redukcje, uproszczenia są zgodne z idealizacyjną zasadą konstruowania modeli. „W ideale każdy model formalny jest systemem matematycznym”¹⁰. Opisując kierunek przebiegu tonu w sposób werbalny, używamy słów: rosnący, opadający, równy, opadająco-rosnący, rosnąco-opadający, a przeciw są to zróżnicowane krzywe. Ton rosnący (dla przykładu) ma wybrzuszenie prawostronne, a ton opadający – lewostronne. Krzywą przebiegu tonu determinuje głos osobniczy mówiącego, który wyróżnia się szczególną barwą głosu¹¹. Na kształt krzywej przebiegu tonu wpływa osobnicza budowa i sprawność narządów artykulacyjnych, akustyka sali, sprzęt rejestrujący oraz innego rodzaju zakłócenia. Zatem wektory kierunku przebiegu tonu stanowią adekwatność opisu werbalnego, który również ma charakter idealizacyjny.

WYPOWIEDZENIE OZNAJMUJĄCE – PSO

Strukturę intonacyjną wypowiedzeń oznajmujących (dalej: PSO) tworzy relacja: akcent suprematyczny vs wyrazowy. Akcent suprematyczny, który w PSO jest zgodny z akcentem logicznym, spoczywa na segmencie samogłoskowym sylaby akcentowanej wyrazu terminalnego. Akcent logiczny ze względu na identyczną lokalizację w analizie rekursywnej nie będzie wyodrębniany, natomiast w formule relacji opozycyjnych zapiszemy go łącznie z akcentem suprematycznym lub wyrazowym. W PSO jest on wyrażeniem treści orzekających.

Wiodącym komponentem intonacyjnym we wszystkich jednostkach języka polskiego jest kierunek przebiegu tonu. W wypowiedzeniach oznajmujących ma on przebieg opadający, który w tej jednostce jako inwariantny pełni funkcję fo-

¹⁰ Zob. J. Aprasjan, *Koncepcje i metody współczesnej lingwistyki strukturalnej*, Warszawa 1971, s. 109.

¹¹ Barwa głosu nie ma znaczenia dla teorii intonacji.

nemu. Przebieg opadający konstrytuje oznajmującą jednostkę intonacyjną języka polskiego – PSO.

↘
+ AS ¹²(AL) .

Segmenty samogłoskowe sylab akcentu wyrazowego, występujące w suprematycznej prepozycji, cechuje wariantowy kierunek przebiegu tonu. Może to być kierunek rosnący, opadający, równy, rosnąco-opadający, opadająco-rosnący.

↗ ↘ → ↘↗ ↗↘

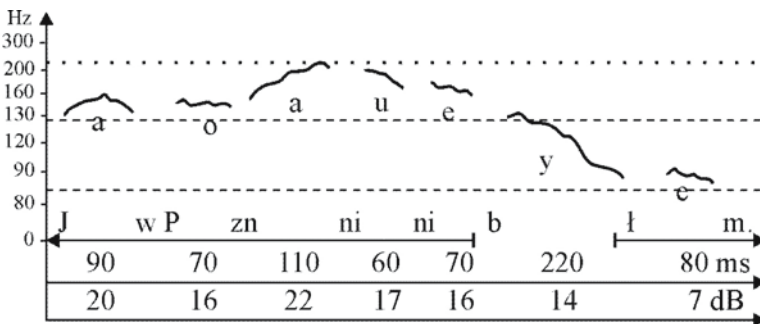
- AW, - AW, - AW, - AW, - AW .

Relacje kierunku przebiegu tonu w PSO wyraża formuła:

↗ ↘ → ↘↗ ↗↘ ↘

- AW, - AW, - AW, - AW vs + AS.

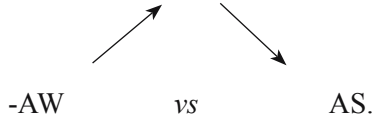
W wypowiedzeniach oznajmujących największą wyrazistość percepcyjną wykazuje sylaba akcentu wyrazowego (zob. [1], segm. -a- syl. -zna-), która wobec akcentu suprematycznego wykazuje oponentność kierunku przebiegu tonu (zob. rys. 1, segm. -y- syl. -by-). W tym przypadku jest to kontrast w relacji: ton rosnący vs ton opadający.

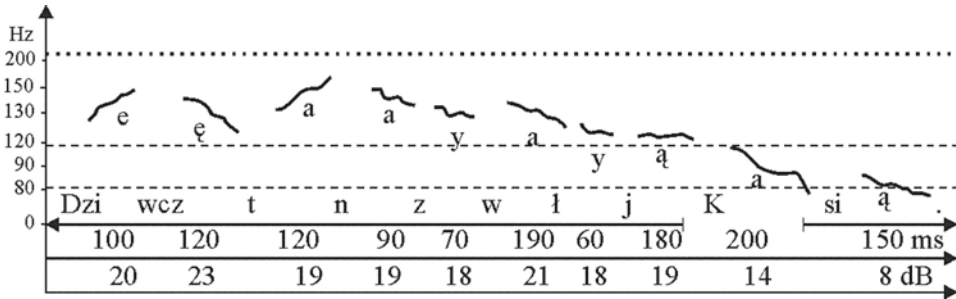
Rys. 1. Tonogram wypowiedzenia: *Ja w Poznaniu nie byłem*. Niski żeński głos – parlator Katarzyna Szot [dalej: KSz]

¹² AW = akcent wyrazowy, AS = akcent suprematyczny, AL = akcent logiczny.

Opozycję fonologiczną (ton rosnący vs ton opadający) w przypadku powyższego tonogramu wyraża formuła:

Akcent wyrazowy jako wariantowy może wykazywać binarny przebieg opadająco-rosnący. W formie wariantowej może charakteryzować akcent wyrazowy dowolnego wypowiedzenia. W tym przypadku akcent wyrazowy obejmuje nie jeden, lecz dwa segmenty samogłoskowe (zob. rys. 2, segm. *-e-* syl. *-czę-* oraz segm. *-a-* syl. *-ta-* wyrazu *dziewczęta*). Zatem przebieg opadająco-rosnący jako wariantowy jest oponentny wobec inwariantnego przebiegu, który cechuje akcent suprematyczny (zob. rys. 2, segm. *-a-* syl. *-ka-* i por. z segm. *-e-* syl. *-czę-*).

Rys. 2. Tonogram wypowiedzenia: *Dziewczęta nazywały ją Kasią*. Niski żeński głos – parlatorka Kamila Borkowska [dalej: KB]

Zarówno interwał tonu opadająco-rosnącego w podmiocie *dziewczęta* (zob. rys. 2, segm. *-ę-* syl. *-czę-*), jak i tonu opadającego w wyrazie *nazywały* (zob. rys. 2, segm. *-a-* syl. *-wa-*) realizuje się w paśmie wysokim diapazonu częstotliwości F_0 . Segment pozostałego akcentu wyrazowego również realizuje się w paśmie wysokim (zob. rys. 2, segm. *-a-* zaimka *ja*). Zatem możemy wnioskować, że kierunek przebiegu tonu w sylabach akcentów wyrazowych tego wypowiedzenia cechuje ton wysoki. Natomiast negatywny interwał opadania tonu w obrębie akcentu suprematycznego realizuje się w paśmie niskim (zob. rys. 1, segm. *-a-*, syl. *-ka-*). Akcent suprematyczny w relacjach fonologicznych w odniesieniu do akcentu wyrazowego jest tonem niskim. Relacje wysokości tonu prezentuje formuła:

.....
 - AL IAW
 vs -----
 + AS.

Konstitutywnym dyferentem PSO jest również iloczas (syn. komponent temporalności), który w tego typu jednostce intonacyjnej uczestniczy w tworzeniu akcentu. Segmenty występujące pod akcentem wyrazowym są niekiedy wyróżniane poprzez nieznaczne wydłużenie iloczasu. Jednak to wydłużenie mieści się w granicach przyjętego błędu pomiarowego, tj. 10 ms. Relevantne wydłużenie iloczasu wobec segmentów akcentowanych występuje w segmencie samogłoskowym sylaby akcentu suprematycznego (zob. rys. 2, segm. *-a-*, syl. *-ka-*)¹³. Wydłużenie iloczasu w obrębie akcentu suprematycznego jest właściwością lingwistycznie relevantną i dla tej jednostki intonacyjnej – konstitutywną. Relacje temporalne w wypowiedzeniach oznajmujących możemy zapisać w postaci następującej formuły:

- T ¹⁴> AW vs + T < AS i AL.

Stopień wykorzystania wartości poziomu intensywności w budowie struktury wypowiedzeń oznajmujących jest odwrotnością stopnia wartości temporalnych. Sylaba, na której spoczywa akcent suprematyczny, wykazuje znaczny spadek poziomu intensywności i wzrost iloczasu (zob. rys. 1, segm. *-y-* wyrazu *byłem* oraz rys. 2, segm. *-a-* syl. *-ka-*)¹⁵. Spadek poziomu intensywności pociąga za sobą wzrost iloczasu. Relacje poziomu intensywności wyraża formuła:

- I ¹⁶< AW vs + I > AS i AL.

Uzyskane na drodze analizy instrumentalnej wyniki badań zostały przedstawione w tabeli 2.

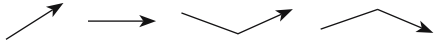

¹³ Więcej na ten temat zob. J. Skorek, *Intonacja jednosyntagmatycznych zdań języka rosyjskiego i polskiego*, Zielona Góra 1981, s. 70–76.

¹⁴ T = temporalność, znak > oznacza skrócenie iloczasu, znak < oznacza jego wydłużenie.

¹⁵ Więcej na ten temat zob. J. Skorek, *Właściwości suprasegmentalne rosyjskich, białoruskich i polskich jednosuprematycznych wypowiedzeń oznajmujących*, [w:] K. Borkowska, J. Skorek, *Podstawowe jednostki intonacji języków rosyjskiego, białoruskiego i polskiego*, Zielona Góra 2002, s. 50–52.

¹⁶ I = poziom intensywności, znaki: < wzrost poziomu, > spadek poziomu intensywności.

Tabela 2. Struktura intonacyjna wypowiedzeń oznajmujących – PSO

Lp.	Komponenty	Akcent wyrazowy	Akcent suprematyczny
	1	2	3
1	kierunek		
2	wysokość	wysoki	niski
3	iloczyn	skrócenie	wzdłużenie
4	intensywność	wzrost	spadek

Akcent suprematyczny, który tu w swojej funkcji fonologicznej staje się fonemem, cechuje zespół inwariantnych komponentów intonacyjnych: opadający kierunek przebiegu, ton niski, wzdłużenie iloczasu oraz spadek poziomu intensywności (zob. tab. 2, kol. 3, poz. 1–4). Obejmuje jeden i tylko jeden segment samogłoskowy. W strukturze PSO jest wyróżniany na tle segmentów samogłoskowych, występujących w prepozycji suprematycznej pod akcentem wyrazowym, które wobec niego wykazują: 1) fonologiczną wariantowość kierunku przebiegu tonu (zob. tab. 2, kol. 1, poz. 1); 2) fonologiczną oponentność wysokości tonu (zob. tab. 2, kol. 2, poz. 2 i por. kol. 3, poz. 2); oponentność iloczasu (zob. tab. 2, kol. 2, poz. 3 i por. kol. 3, poz. 3); oponentność poziomu intensywności (zob. tab. 2, kol. 2, poz. 4 i por. kol. 3, poz. 4).

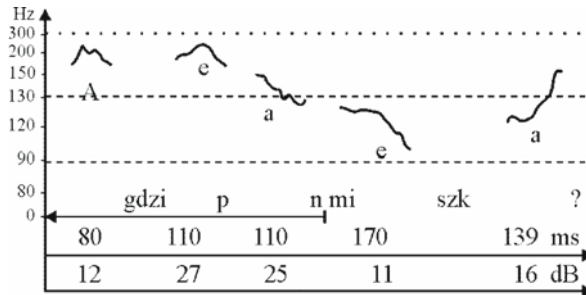
Relacje fonologiczne w PSO możemy przedstawić w postaci formuły:

- AW vs +AS I AL.

WYPOWIEDZENIE PYTAJĄCE ZE SŁOWEM PYTAJNYM – PSP-1

W polskich wypowiedzeniach pytających ze słowem pytajnym (dalej: PSP-1) akcent logiczny nie nakłada się na akcent suprematyczny, co powoduje konieczność jego wyodrębnienia. Terminy akcent logiczny i akcent suprematyczny należało tu rozgraniczyć, zdefiniować, nadając im dwa różne znaczenia. Akcent suprematyczny definiujemy jako zespół inwariantnych komponentów wypowiedzenia. Termin akcent logiczny rozumiemy jako główny składnik semantyki suprematycznej, występujący w jednostkach wypowiedzeń, który pozwala wyodrębnić określoną jednostkę intonacyjną z grona pozostałych wypowiedzeń języka polskiego. Inaczej mówiąc, akcent logiczny jako termin semantyki suprematycznej wyraża treści rematyczne wypowiedzenia. Zatem jest pytaniem o remat, o novum. Zawiera prośbę o ujawnienie treści rematycznych. W sensie fonologicznym akcent logiczny stanowi w PSP-1 zespół wariantowych komponentów intonacyjnych. Lokalizuje się zawsze na zaimku pytajnym wypowiedzenia. Z nim

nierozerwalnie wiąże się nie tylko pytanie o *novum*, lecz i pytanie o konkretne treści semantyczne, wyrażone formami morfologicznymi i składniowymi. Akcent suprematyczny zaś jest fonologicznym wyrażeniem relewantnych komponentów intonacyjnych tego typu wypowiedzenia, które wykazuje: 1) binarny kierunek opadająco-rosnący, 2) ton nisko-wysoki, 3) wydłużenie iloczasu i 4) spadek poziomu intensywności (zob. rys. 3, segm. *-e-* syl. *-miesz-* oraz segm. *-a-* syl. *-ka-*).

Rys. 3. Tonogram wypowiedzenia: *A gdzie pan mieszka?* Niski żeński głos – parlator Danuta Suchodolska [dalej: DS]

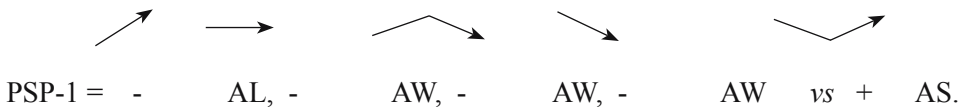
Wypowiedzenie pytające ze słowem pytajnym w polskim systemie intonacyjnym zajmuje miejsce szczególne. Ma niezwykle złożoną strukturę. W kontekście dialogowym wyznacznikami lingwistycznymi są formy morfologiczne, elementy składniowe, treści semantyczne, komponenty intonacyjne, gdzie suprem w swojej realizacji staje się wypowiedzeniem, tj. jednostką komunikacji językowej, a zatem jest czymś więcej niż strukturą intonacyjną.

Dyferentem PSP-1 przede wszystkim jest element morfologiczny. Pozwala on wyodrębnić tego rodzaju wypowiedzenia z kręgu podstawowych jednostek intonacyjnych i nie tylko oznajmujących i wykrzyknikowych, lecz i pytających baz słowa pytajnego ze spójnikiem adresatywnym „a”. Funkcję wyznacznika może pełnić zaimek: rzeczowny, przymiotny, przysłowny, liczebny lub dzierżawczy. W każdym przypadku zaimek pytajny jako klasa słów jest środkiem zróżnicowania PSP-1 i stanowi odrębność tego rodzaju wypowiedzenia. Obecnie w literaturze przedmiotu zaimek pytajny jako wyznacznik konstytutywny staje się terminem lingwistycznym.

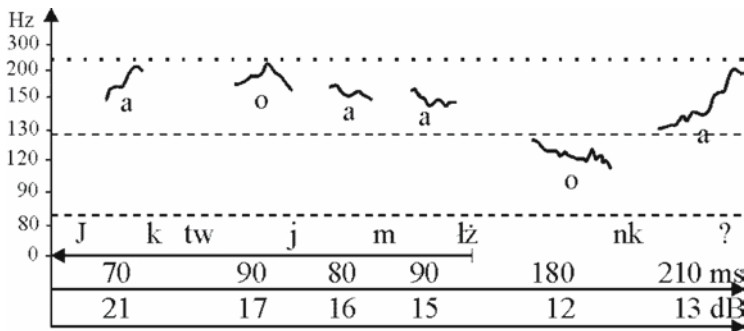
Zadawane pytanie w PSP-1 zawiera prośbę nadawcy, kierowaną do odbiorcy, aby ten zechciał ujawnić wiedzę na określony temat. Interesujące go treści lokalizuje w remacie, który nierozerwalnie wiąże się z określonym zaimkiem pytajnym. W swojej istocie jest to pytanie o niewiadome, o *novum* (remat). W kontekście dialogowym ekwiwalentem semantycznym zaimka pytajnego jest replika odpowiedzi. Pytanie i odpowiedź są korelatami akcentu logicznego, który wiąże w sposób interakcyjny treści semantyczne wypowiedzenia. Zatem akcent

logiczny w PSP-1 pełni funkcję interakcji pomiędzy tematem i rematem, tj. pomiędzy tym, co znane i tym, co ma być ujawnione w odpowiedzi. Akcent logiczny, występując w prepozycji suprematycznej na tle akcentów wyrazowych, nie wykazuje intonacyjnego zróżnicowania. Podobnie jak akcent wyrazowy, cechuje go zespół wariantowych komponentów intonacyjnych. Stanowi opozycję wobec akcentu suprematycznego, który jest zespołem komponentów o właściwościach inwariantnych, fonologicznie relewantnych. Akcent suprematyczny w PSP-1 ma stałą lokalizację. Obejmuje swoim zasięgiem dwa segmenty samogłoskowe sylab końcowych wypowiedzenia: przedostatnią i końcową (syn. terminalną). W literaturze przedmiotu został nazwany jako binarny. Segment samogłoskowy sylaby przedostatniej wykazuje opadający kierunek przebiegu tonu, a segment sylaby terminalnej – rosnący.

Relacje kierunku przebiegu tonu, który cechuje segmenty akcentowane prepozycji suprematycznej wypowiedzeń oznajmujących, wyraża formuła:

W skład prepozycji suprematycznej wypowiedzenia: *Jak twoja małżonka?* wchodzi dwa akcenty: logiczny i wyrazowy, które wykazują kolejno: przebieg rosnący (zob. rys. 4, segm. -a- wyrazu *jak*) i przebieg rosnąco-opadający (zob. rys. 4, segm. -o- syl. -two-). Są one fonologicznie nierelewantne, bowiem zgodnie z przyjętą zasadą metodologiczną krzywe nienakładające się uznajemy za krzywe wariantowe, nierelewantne i fonologicznie nacechowane (-). Natomiast nakładające się uznajemy za inwariantne, relewantne i fonologicznie nacechowane (+). Takimi są krzywe akcentu suprematycznego.

Rys. 4. Tonogram wypowiedzenia: *Jak twoja małżonka?* Niski żeński głos – parlator Beata Muńko [dalej: BM]

Na wariantowe kierunki przebiegu segmentów samogłoskowych akcentu logicznego oraz akcentu wyrazowego (zob. rys. 4, segm. *-a-* zaimka pytajnego *jak?* oraz segm. *-o-* zaimka dzierżawczego *twoja*) nakłada się ton wysoki. Na opadająco-rosnący kierunek przebiegu tonu akcentu suprematycznego nakłada się ton nisko-wysoki. Zatem ton wysoki uznajemy za ton fonologicznie nienacechowany (-), a ton nisko-wysoki, który cechuje segmenty samogłoskowe akcentu suprematycznego, za ton fonologicznie nacechowany (+).

Relacje wysokości tonu ilustruje poniższa formuła:

$$\begin{array}{ccc}
 \dots\dots\dots & & \dots\dots\dots \\
 - AL \text{ i } AW & & AS. \\
 \dots\dots\dots \text{ vs } & \text{-----} & \dots\dots\dots \\
 & & + \\
 & \text{-----} &
 \end{array}$$

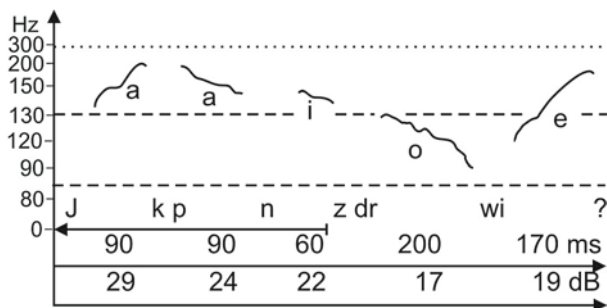
Polskie wypowiedzenia pytające z zaimkiem pytajnym w sposób jednoznaczny wykazują konstytutywne zróżnicowanie pod względem temporalnym. Komponent iloczasu w sposób korelatywny nakłada się na kierunek przebiegu tonu oraz na jego wysokość. Segmenty akcentu suprematycznego, obejmujące segment samogłoskowy sylaby przedostatniej i końcowej, ulegają maksymalnemu wzdłużeniu (zob. rys. 3, segm. *-e-* syl. *-miesz-* i segm. *-a-* syl. *-ka-* oraz rys. 4, segm. *-o-* syl. *-żon-* i segm. *-a-* syl. *-ka-*). Natomiast wszystkie segmenty samogłoskowe prepozycji suprematycznej, i to zarówno akcentowane, jak i nieakcentowane, wykazują znaczące skrócenie iloczasu¹⁷. Fonologiczną opozycję temporalną możemy przedstawić w postaci formuły:

$$- T > AW \text{ vs } + T < AS.$$

PSP-1 cechuje oryginalne zróżnicowanie poziomu intensywności. Najwyższy poziom wykazują segmenty akcentowane zaimków pytających, występujące pod akcentem logicznym. Poziom intensywności nierozzerwalnie wiąże się tu z zaimkiem pytajnym, a zatem z akcentem logicznym. Na przykład maksymalny wzrost poziomu intensywności cechuje akcent logiczny pytajnego zaimka sposobu *jak?* (zob. rys. 5, segm. *-a-*), po którym następuje stopniowy (gradualny) jego spadek. Tak więc najwyższy wzrost poziomu wykazuje zaimek pytajny – 29dB. Na sylabie akcentowanej *-pa-* wyrazu *pani* akcent spada do poziomu 24dB, w sylabie przedostatniej *-zdro-* poziom intensywności osiąga wielkości 17dB (zob. rys. 5). Natomiast segmenty samogłoskowe akcentu wyrazowego wobec akcen-

¹⁷ Więcej na ten temat zob. J. Skorek, *Suprasegmentalne właściwości jednosyntagmatycznych zdań języka rosyjskiego i polskiego*, Zielona Góra 1984, s. 119–124.

tu logicznego wykazują stopniowy spadek poziomu. Wówczas akcentowany segment dowolnego zaimka pytajnego na tle sylab akcentowanych wyrazowych, występujących w prepozycji suprematycznej (niezależnie od kierunku przebiegu tonu), wykazuje maksymalny wzrost poziomu intensywności.

Rys. 5. Tonogram wypowiedzenia: *Jak pana zdrowie?* Niski żeński głos – parlator Anna Komar [dalej: AK]

Opozycję fonologiczną w relacjach poziomą: akcent logiczny vs akcent suprematyczny wykazuje formuła:

$$+ I < AL \text{ vs } - I > AW.$$

Tabela 3. Struktura intonacyjna wypowiedzeń pytających ze słowem pytajnym – PSP-1

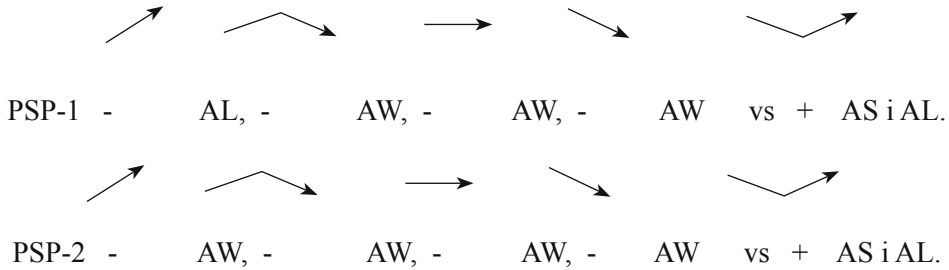
Lp.	Komponenty	Akcent wyrazowy i logiczny	Akcent suprematyczny
	1	2	3
1	kierunek		
2	wysokość	wysoki	niski
3	iloczys	skrócenie	wzdłużenie
4	intensywność	wzrost	spadek

WYPOWIEDZENIE PYTAJĄCE BEZ SŁOWA PYTAJNEGO – PSP-2

Konstrytuwnymi wyróżnikami wypowiedzeń pytających bez słowa pytajnego (dalej: PSP-2) są wyłącznie komponenty intonacyjne. Jednostki te zawierają pytanie z prośbą o rozstrzygnięcie konkretnych treści semantycznych, sygnalizowane za pomocą akcentu logicznego, który został zdeterminowany dyskursem dialogowym. Akcent logiczny w PSP-2 jest zgodny z akcentem suprematycznym. Prośba nadawcy o rozstrzygnięcie, która jest kierowana do odbiorcy

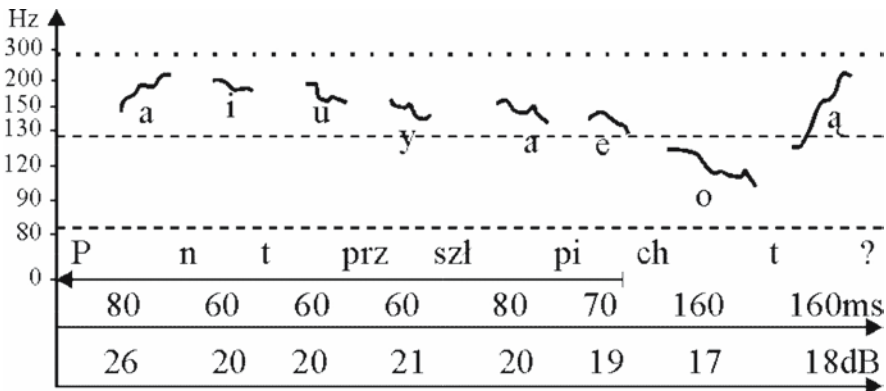
PSP-2, jest wyrażeniem prośby o rozstrzygnięcie treści rematycznych. Natomiast ekwiwalentem stawianego pytania w sensie składniowym najczęściej bywa orzeczenie, lecz również może to być dowolna część zdania.

Komponent intonacyjny, kierunek przebiegu tonu, jest w zasadzie identyczny jak w PSP-1. Różna jest lokalizacja akcentu logicznego. Jeśli w PSP-1 akcent logiczny pada na zaimek pytajny, to w PSP-2 jest zgodny z akcentem suprematycznym.

Segmenty akcentowane sylab występujących w prepozycji suprematycznej mają charakter wariantowy i jako oponentne tworzą nienacechowany człon opozycji dystynktywnej (-). Segmenty akcentu suprematycznego tworzą człon fonologicznie nacechowany (+).

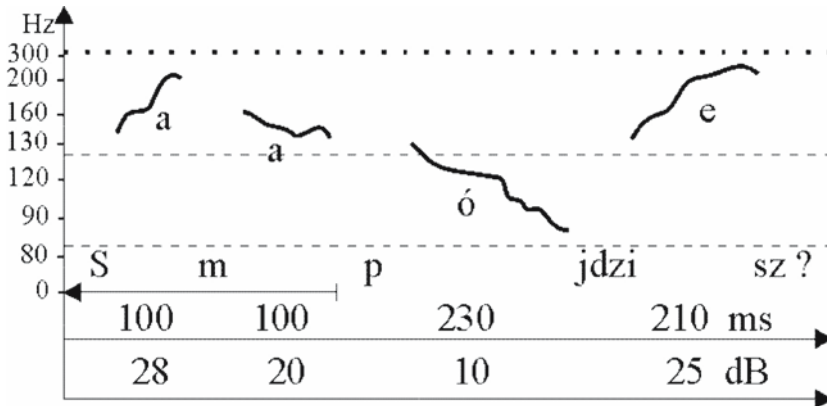
Język polski w rozwoju historycznym wykształcił oryginalny system intonacyjny, w którym wypowiedzenia pytające w obrębie akcentu suprematycznego wykazują binarny przebieg o kierunku opadająco-rosnącym. Prepozycja suprematyczna PSP-2 może zawierać akcentowane i nieakcentowane segmenty samogłoskowe. Tak wypowiedzenie: *Pani tu przyszła piechotą?* w swojej strukturze intonacyjnej zawiera trzy segmenty samogłoskowe. Tworzą one akcent wyrazowy (zob. rys. 6, segm. -a- syl. -pa-, segm. -u- jednosylabowego wyrazu *tu*, segm. -y-

Rys. 6. Tonogram wypowiedzenia: *Pani tu przyszła piechotą?* Niski żeński głos KB

syl. *-przy-*) oraz segmenty nieakcentowane (zob. rys. 6, segm. *-i-* syl. *-ni-*, segm. *-a-* syl. *-szla-*). Zarówno segmenty akcentowane, jak i nieakcentowane, występujące w prepozycji suprematycznej tego wypowiedzenia, realizują się w paśmie wysokim diapazonu. Pod względem wysokości tonu nie zostały zróżnicowane. Komponenty intonacyjne akcentu wyrazowego cechuje wariantowość: kierunku przebiegu, ton wysoki, skrócenie iloczasu, wzrost poziomu intensywności.

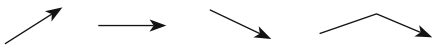
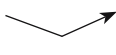
Komponenty wysokości tonu, iloczasu oraz poziomu intensywności w PSP-2 nakładają się w sposób inwariantny i konstytutywny na opadająco-rosnący kierunek przebiegu, który cechuje akcent suprematyczny tego wypowiedzenia. Przedostatnia sylaba akcentu suprematycznego ma ton niski, wzrost iloczasu oraz znaczny spadek poziomu intensywności (zob. rys. 7, segm. *-ó-* syl. *-pój-*). Natomiast sylaba terminalna wykazuje ton wysoki, wzdłużenie iloczasu i wzrost poziomu intensywności (zob. rys. 7, segm. *-e-* syl. terminalna *-dzie-* wyrazu *pójdzie*). Zatem akcent suprematyczny w PSP-2 stanowi zespół inwariantnych komponentów intonacyjnych. Jest to binarny opadająco-rosnący kierunek przebiegu, ton nisko-wysoki, wzdłużenia iloczasu oraz spadek > i wzrost < poziomu intensywności.

Rys. 7. Tonogram wypowiedzenia: *Sama pójdzie?* Niski żeński głos AK

Segmenty akcentu suprematycznego w wypowiedzeniu: *Sama pójdzie?* są nie tylko zespołem inwariantnych komponentów intonacyjnych, lecz również ześrodkowaniem akcentów: suprematycznego oraz logicznego (zob. rys. 7, segm. *-ó-* syl. przedostatnia *-pój-* oraz segm. *-e-* syl. *-dzie-*). Wszystkie te właściwości w planie wyrażenia konstytuują strukturę tej jednostki intonacyjnej, a w planie treści – jednostkę komunikacji językowej. Zatem segmenty akcentu suprematycznego dzięki swojej fonologicznej funkcji stają się fonemem – zasadniczą jednostką fonologii suprematycznej.

Tabela 4. Struktura intonacyjna wypowiedzeń pytających bez słowa pytajnego – PSP-2

Lp.	Komponenty	Akcent wyrazowy	Akcent suprematyczny
	1	2	3
1	kierunek		
2	wysokość	wysoki	niski
3	iloczyn	skrócenie	wzdłużenie
4	intensywność	wzrost	spadek

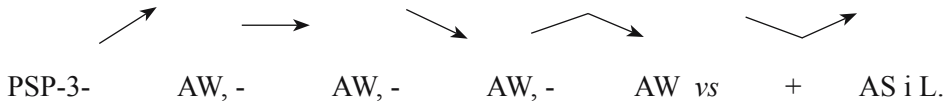
Strukturę intonacyjną w PSP-2 konstituują fonem suprematyczny, który wykazuje: 1) przebieg opadająco-rosnący, 2) ton nisko-wysoki, 3) wydłużenie iloczynu, 4) spadek i wzrost poziomu intensywności (zob. tab. 4, kol. 3, poz. 1–4). Inwariantność, relewantność i konstytutywność jest wyodrębniana na podstawie opozycji: akcent suprematyczny vs akcenty wyrazowe (zob. tab. 4, kol. 2, poz. 1–4 i por. kol. 3, poz. 1–4).

WYPOWIEDZENIE PYTAJĄCE ZE SPÓJNIKIEM ADWERSATYWNYM „A” – PSP-3

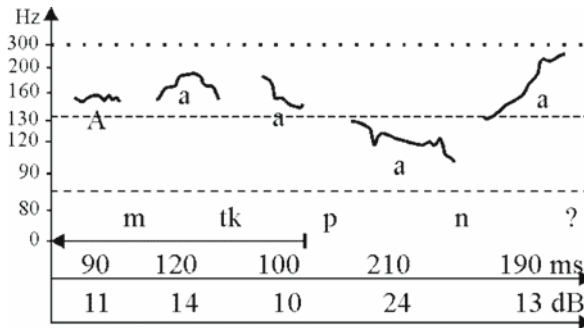
Wypowiedzenia pytające ze spójnikiem adwersatywnym „a” (dalej: PSP-3) stanowią zdialogizowany typ intonacji pytającej. Oznacza to, że jednostki te występują wyłącznie w sekwencjach dialogowych tekstu. W sensie składniowym nie zawierają predykcji. Są zdaniami typu nominatywnego. Orzeczenie ma charakter implicytny – wynika z dyskursu dialogowego. Biorąc pod uwagę właściwości semantyczne, możemy powiedzieć, że zawierają prośbę odbiorcy skierowaną do nadawcy, aby zechciał uzupełnić treści, które przed chwilą zostały przez niego wypowiedziane. Zatem ze względu na wyznacznik semantyczny tego rodzaju wypowiedzenia mają charakter pytania o uzupełnienie¹⁸. Stanowią integralny składnik mowy dialogowej i to zarówno ustnej, jak i pisemnej.

Spójnik adwersatywny „a” jest konstytutywnym wyznacznikiem tego typu wypowiedzeń. Pozwala wyodrębnić PSP-3 z kręgu zdań pytających. Akcent logiczny jest zgodny z akcentem suprematycznym, który swoim zasięgiem obejmuje dwie sylaby: przedostatnią i końcową wypowiedzenia. Komponent kierunku przebiegu tonu nie różnicuje polskich wypowiedzeń pytających.

¹⁸ Dotychczas w opublikowanych pracach ten rodzaj wypowiedzeń nazywaliśmy niepełnymi (*неполными*), bowiem w świetle badań dyskursywnych termin ten okazał się sprzeczny. Predykcja wynika z dyskursu lingwistycznego. Zatem termin „zdanie niepełne” utracił sens.

W wypowiedzeniu: *A matka pana?* wariantowość kierunku przebiegu tonu wykazuje spójnik adwersatywny „a” oraz segment *-a-* sylaby *-mat-*. Segment spójnika adwersatywnego „a” ma przebieg równy, natomiast segment *-a-* – przebieg rosnąco-opadający.

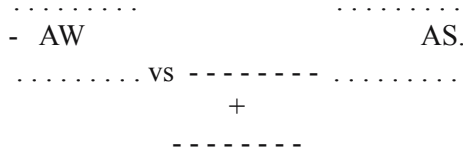

Rys. 8. Tonogram wypowiedzenia: *A matka pana?* Niski żeński głos – parlator Halina Stundis [dalej HS]

Relacje akcentowe wypowiedzenia: *A matka pana?* wyraża następująca formuła:

Zatem przebiegi, występujące w prepozycji suprematycznej: rosnący, równy, opadający, rosnąco-opadający – są przebiegami wariantowymi. W relacjach akcentowych wykazują brak nacechowania fonologicznego (-). Natomiast przebieg opadająco-rosnący, który wykazuje akcent suprematyczny, jest przebiegiem fonologicznie relewantnym i jest fonologicznie nacechowany (+). Analogiczne funkcje intonacyjne pełni komponent wysokości tonu. Jak PSP-1 i PSP-2, tak i w PSP-3 ton wysoki nakłada się w sposób korelatywny na segmenty samogłoskowe akcentu wyrazowego, ton nisko-wysoki zaś – na segmenty akcentu suprematycznego (zob. rys. 8 i 9). Opozycję dystynktywną w zakresie wysokości tonu w PSP-3 wyraża formuła:

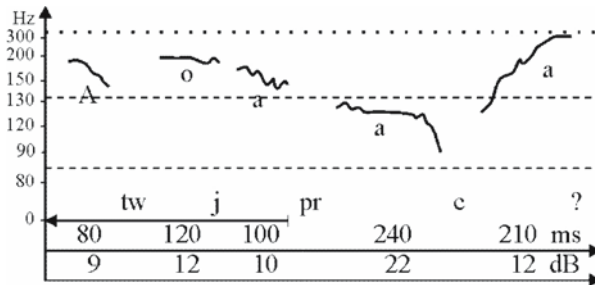

Na binarny przebieg opadająco-rosnący, ton nisko-wysoki nakłada się relewantne wzdłużenie iloczasu. Maksymalne wzdłużenie iloczasu obserwujemy zarówno w segmencie sylaby przedostatniej akcentu suprematycznego, jak i terminalnej. Segmenty prepozycji suprematycznej cechuje znaczne skrócenie iloczasu (zob. rys. 8 i 9)¹⁹.

Relację iloczynową w PSP-3 możemy zapisać w sposób następujący:

$$T > \text{AW vs} + T < \text{AL i AS.}$$

Poziom intensywności w PSP-3 pełni również funkcję fonologicznie relewantną. Na przebieg opadający, który cechuje segment samogłoskowy sylaby przedostatniej, w sposób inwariantny nakłada się wzrost poziomu intensywności. Natomiast na segment samogłoskowy sylaby terminalnej, który ma inwariantny przebieg rosnący, nakłada się spadek poziomu.

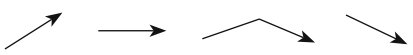
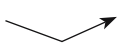
Rys. 9. Tonogram wypowiedzenia: *A twoja praca?* Niski żeński głos AK

Relacje konstytutywne PSP-3 w zakresie poziomu intensywności ilustruje formuła:

$$- I > \text{AW vs} + I < > \text{AL i AS.}$$

¹⁹ J. Skorek, *Fonologia suprasegmentalna języków rosyjskiego i polskiego*, Zielona Góra 1997, s. 99–102, 105–107, 107–108.

Tabela 5. Struktura intonacyjna wypowiedzeń pytających ze spójnikiem adwersatywnym „a” – PSP-3

Lp.	Komponenty	Akcent wyrazowy	Akcent suprematyczny
	1	2	3
1	kierunek		
2	wysokość	wysoki	niski
3	iloczyn	skrócenie	wzdłużenie
4	intensywność	wzrost	spadek

Akcent suprematyczny w zestawieniu tabelarycznym wykazuje inwariantność komponentów intonacyjnych. Jest to: 1) binarny przebieg o kierunku opadająco-rosnącym, 2) ton nisko-wysoki, 3) wzdłużenie iloczynu, 4) wzrost < poziom intensywności z kolejnym jego spadkiem (zob. tab. 5, kol. 3, poz. 1–4). Akcent wyrazowy w PSP-3 ma: wariantowy kierunek przebiegu, ton wysoki, skrócenie iloczynu oraz spadek poziomu intensywności (zob. tab. 5, kol. 2, poz. 1–5).

WYPOWIEDZENIE WYKRZYKNIKOWE – PSW

Klasyfikacja gramatyczno-semantyczna

Wypowiedzenia wykrzyknikowe pod względem składników konstytutywnych stanowią wyjątkowo złożoną jednostkę komunikacji językowej. W formie audialnej wypowiedzenia wykrzyknikowe (dalej: PSW) wyrażają zróżnicowane stany emocjonalne. Może to być: 1) zadowolenie (przyjemność, radość, zachwyty, entuzjazm, wesołość, pochwała), 2) niezadowolenie (wyrzuty, nagana, potępienie, protest, złość, wściekłość, gniew, oburzenie), 3) zmartwienie, smutek, tęsknota, współczucie, 4) zdziwienie, strach. Zatem pole semantyczne wypowiedzeń wykrzyknikowych jest niezwykle różnorodne i nasycone bogactwem uczuć wyrażonych środkami intonacyjnymi, gramatycznymi oraz bardzo często pozajęzykowymi środkami wyrazu, które towarzyszą audialnej formie języka. Biorąc pod uwagę obecność lub brak składnika morfologicznego, wypowiedzenia wykrzyknikowe możemy podzielić na trzy zasadnicze grupy: 1) imperatywne, 2) wykrzyknikowe, 3) emocjonalne.

Wypowiedzenia wykrzyknikowe grupy imperatywnej

Strukturę gramatyczno-intonacyjną wypowiedzeń wykrzyknikowych może tworzyć czasownik liczby pojedynczej i mnogiej trybu rozkazującego. Tego typu wypowiedzenia nazwiemy zdaniami imperatywnymi lub po prostu imperatywami: 1) 2 osoba l. pojedynczej: *Siadaj! Zamilcz! Chodź! Przestań! Jedz! Zamknij się!*;

2) 2 osoba l. pojedynczej lub mnogiej z powtórzeniem: *Chodź tu, chodź! Poczekaj, poczekaj! Idź już, idź!*; 3) 2 osoba l. pojedynczej w dyskursie składniowym: *Jedź z nami! Patrz, ciężarówka wojskowa! Skacz!*

Grupa wykrzyknikowa

Strukturę gramatyczną wypowiedzeń grupy zdań wykrzyknikowych określają wykrzykniki występujące jako samodzielna część mowy, np. *Ojej! Hura!* Wykrzyknik może tworzyć odrębną jednostkę i wchodzić w skład wielosuprematycznych wypowiedzeń wykrzyknikowych, np. *Oj, motyl, motyl!* Zarówno jednostki wykrzyknikowe z wyrazem wykrzyknikowym, jak i zbudowane bez nich mogą być powtarzane: *Ach, ach, kipi, kipi! Wykipi kawa!*

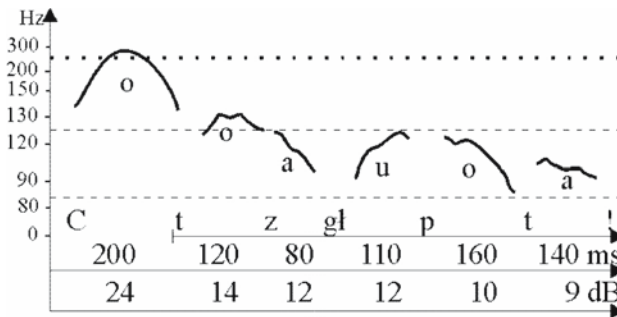
Wypowiedzenia wykrzyknikowe grupy emocjonalnej

Wypowiedzenia wykrzyknikowe grupy emocjonalnej (wobec imperatywnych oraz wykrzyknikowych) wykazują brak swoistych składników morfologiczno-składniowych. Wszystkie trzy grupy łączy struktura intonacyjna, którą w obrębie akcentu suprematycznego cechuje inwariantność komponentów intonacyjnych. Akcent suprematyczny w wypowiedzeniach wykrzyknikowych ma: 1) kierunek rosnąco-opadający, 2) ton wysoki, 3) wydłużenie iloczasu, 4) wzrost poziomu intensywności. Natomiast pozostałe segmenty samogłoskowe wykazują wariantowość komponentów intonacyjnych. Należy tu jeszcze raz mocno podkreślić, że dystynktywność fonologiczna nie jest wyjątkową właściwością określonego segmentu jednostki intonacyjnej, którą nazwaliśmy supremem. Żaden segment audialny języka nie może być artykułowany, a zatem nie może być percypowany poza kierunkiem tonu, wysokością, przestrzenią czasową (iloczasem) oraz głośnością (poziomem intensywności). Zespół komponentów intonacyjnych cechuje dowolny segment samogłoskowy, który swoim zakresem obejmuje zarówno segmenty samogłoskowe akcentu suprematycznego, logicznego, wyrazowego, jak i segmenty nieakcentowane. W zależności od rodzaju akcentu komponenty intonacyjne jako zespół w sposób dystynktywny wyrażają: kierunek przebiegu, wysokość tonu, iloczas i poziom intensywności.

Doniosłość dystynktywna segmentów wynika z relacji akcentowych w strukturze jednostki intonacyjnej: akcent suprematyczny vs akcent wyrazowy. Akcent wyrazowy PSW cechuje dystynktywność wariantowa. Z tego względu w obrębie akcentu wyrazowego możliwa jest substytucja komponentów intonacyjnych bez konsekwencji naruszenia struktury intonacyjnej. Akcent suprematyczny, który jest postrzegany jako fonem, cechuje inwariantność. Jest to dystynktywność relewantna. Substytucja fonemu pociąga za sobą transformację PSW.

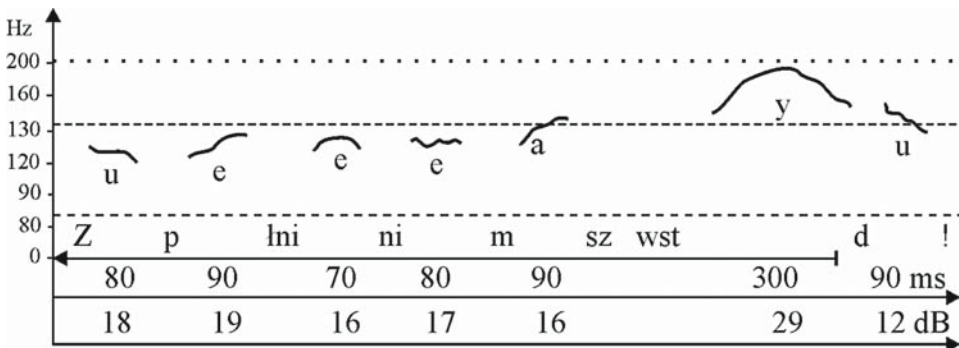
Akcent suprematyczny w PSW nie ma stałej lokalizacji. Może padać na dowolną sylabę akcentowaną wypowiedzenia i jest zgodny z akcentem logicznym

(zob. rys. 10 i por. rys. 11). W wypowiedzeniu: *Co to za głupota!* akcent suprematyczny ma lokalizację inicjalną. W skład postpozycji suprematycznej wchodzi trzy wyrazy: *to*, *za* oraz *głupota*. Zarówno segmenty akcentowane, jak i nieakcentowane cechuje ton niski, który w sposób inwariantny nakłada się na opadający kierunek przebiegu tonu. Jest to oponentność prawostronna.

Rys. 10. Tonogram wypowiedzenia: *Co to za głupota!* Niski męski głos – parlator Dariusz Dołański [dalej: DD]

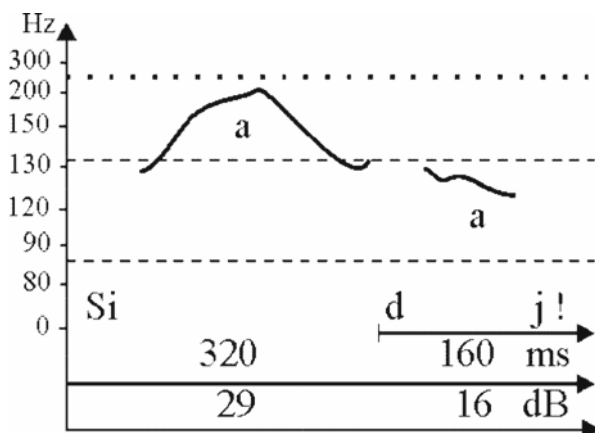
Akcent suprematyczny w wypowiedzeniu: *Zupełnie nie masz wstydu!* ma lokalizację terminalną. W skład prepozycji suprematycznej wchodzi również trzy wyrazy. Akcentowane segmenty tych wyrazów cechuje ton niski, który nakłada się na wariantowe kierunki przebiegu tonu (zob. rys. 11). Segment *-e-* wyrazu *zupełnie* oraz segment *-a-* wyrazu *masz* mają przebieg o kierunku rosnącym, a segment *-e-* wyrazu *nie* posiada przebieg równy. Segmenty samogłoskowe występujące tu w suprematycznej prepozycji cechuje ton niski. Są realizowane w niskim paśmie diapazonu. Stanowią one opozycję wobec akcentu suprematycznego, który wykazuje ton wysoki (zob. rys. 11, segm. *-y-* wyrazu *wstydu*).

Rys. 11. Tonogram wypowiedzenia: *Zupełnie nie masz wstydu!* Niski żeński głos – parlator Genowefa Marcinkiewicz [dalej: GM]

Wypowiedzenie: *Zupełnie nie masz wstydu!* należy do grupy zdań wykrzyknikowych typu emocjonalnego. Jest wyrażeniem pogardy, istotnym zaś środkiem jej wyrażenia jest zespół inwariantnych komponentów intonacyjnych, które zostały zespolone w segmencie akcentu suprematycznego (zob. rys. 11, segm. -y- wyrazu *wstydu*). Są to: rosnąco-opadający kierunek przebiegu, ton wysoki, wydłużenie iloczasu (300 ms) oraz maksymalny wzrost poziomu (29dB).

Wypowiedzenie rozkazujące: *Siadaj!* jest przykładem konstytutywnej funkcji akcentu suprematycznego, bez którego jednostka komunikacji językowej istnieć nie może. Natomiast typ wypowiedzenia może funkcjonować bez akcentu wyrazowego. Zakładamy wówczas jego występowanie w sposób implicytny, tj. wynikający z dyskursu. Wypowiedzenie: *Siadaj!* zawiera jedynie akcent suprematyczny. Cechuje je zespół inwariantnych komponentów intonacyjnych (zob. rys. 12, segm. -a- syl. -sia- oraz tab. 6, kol. 3, poz. 1–4).

Rys. 12. Tonogram wypowiedzenia: *Siadaj!* Niski męski głos – parlator Krzysztof Rutkowski [dalej: KR]

Relacje akcentowe w strukturze PSW ilustruje tabela 5.

Tabela 6. Struktura intonacyjna wypowiedzeń wykrzyknikowych – PSW

Lp.	Komponenty	Akcent wyrazowy	Akcent suprematyczny
	1	2	3
1	kierunek		
2	wysokość	wysoki	niski
3	iloczas	skrócenie	wydłużenie
4	intensywność	wzrost	spadek

Wypowiedzenia grupy imperatywnej i wykrzyknikowej różnią się od PSO, PSP-1, PSP-2, PSP-3 pod względem morfologicznym, semantycznym oraz struktury składniowej. W sposób niepodzielny wiążą się z wykrzyknikiem jako częścią mowy i trybem rozkazującym czasowników. Dzięki maksymalizacji komponentów intonacyjnych w obrębie akcentu suprematycznego oraz gramatyczno-składniowych wypowiedzenia wykrzyknikowe stanowią niezwykle wyrazistą jednostkę komunikacji językowej. Zatem komponenty intonacyjne, występujące w PSW, w sposób relewantny sprzyjają realizacji wyznaczonego celu, tj. są nośnikami wyrażenia określonych znaczeń w strukturze tych wypowiedzeń. Maksymalny wzrost poziomu intensywności wypowiedzeń wykrzyknikowych na równi z maksymalnym podwyższeniem tonu, rosnąco-opadającym kierunkiem przebiegu oraz wzrostem iloczasu konstituują wypowiedzenia wykrzyknikowe²⁰.

Wypowiedzenia wykrzyknikowe są niezwykle złożonymi, a zarazem zróżnicowanymi jednostkami komunikacji językowej. Jednak wszystkie grupy tego typu jednostek w sposób identyczny i jednoznaczny łączy akcent suprematyczny. Pełniąc w nich funkcję fonemu suprematycznego, wykazuje fonologiczną relewantność komponentów intonacyjnych (zob. tab. 6, kol. 3, poz. 1–4). Grupa wykrzyknikowa (1) oraz imperatywna wypowiedzeń wykrzyknikowych (2) (prócz komponentów intonacyjnych) w sposób konstytutywny wykorzystuje środki morfologiczno-składniowe. Pozostałe jednostki są pod tym względem bardziej oszczędne. Na przykład PSP-2 nie wykorzystuje środka morfologicznego, dlatego ten typ wypowiedzenia nazwaliśmy wypowiedzeniem pytającym bez słowa pytającego. W PSO komponenty iloczasu oraz poziomu intensywności są wykorzystywane w sposób zamienny. Fonelem suprematycznym w wypowiedzeniach oznajmujących cechuje wydłużenie iloczasu, lecz znaczny spadek poziomu intensywności o znaczeniu relewantnym (zob. tab. 2, kol. 3). Tego typu zjawisko lingwiści nazywają prawem ekonomii sił²¹.

Reasumując, należy podkreślić, że współczesny rozwój technologii i metodologii pozwala opisać system intonacyjny dowolnego języka. Metoda fonologiczna oraz procedury segmentacji i dystrybucji pozwalają wykryć podstawowy segment intonacji, który w relacjach do wszystkich pozostałych segmentów analizy dystrybucyjnej wykazuje inwariantność, relewantność dystynktywną, a przede wszystkim konstytutywność. Jest nim fonelem suprematycznym. W swojej funkcji w rekursie, tj. na poziomie suprematycznym, konstituuje on zarówno strukturę intonacyjną jednostek jednosuprematycznych, jak i wielosuprematycznych (złożonych). Fonelem suprematycznym w dyskursie lingwistycznym tworzy wypowiedzenia jednosuprematyczne i wielosuprematyczne, które z kolei tworzą struktury dialogowe i monologowe tekstu współczesnej polszczyzny.

²⁰ Więcej na ten temat zob. *idem*, *Właściwości suprasegmentalne rosyjskich, białoruskich i polskich jednosuprematycznych wypowiedzeń oznajmujących*, s. 173–186.

²¹ А.М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 1935, с. 45.

Mam nadzieję, że opis polskiego systemu intonacyjnego może służyć nauczycielom w ich pracy zawodowej, studentów zaś wyposaży w najnowszą wiedzę językoznawczą, by w sposób świadomy i skuteczny mogli kształtować swoje umiejętności intonacyjne, a w przyszłości swoich uczniów. Zatem gorącym pragnieniem jest, by wnioski teoretyczne, wynikające z przeprowadzonych badań, mogły służyć jednocześnie praktyce.

SUMMARY

The thesis is the synthesis of author's perennial experimental research with the subject of contemporary Polish language intonation. The intonation has been studied on the separate language level – a suprasegmental level. The thesis is of recursive-discursive character. Intonation, which is studied in recursion, constitutes the analysis of the structure of an intonational unit (supreme), where methodological measures of segmentation, distribution and substitution are applied.

The applied methods contributed to the discovery of segments in supreme structure such as – a suprasegmental accent, a word accent, a logical accent and non-accented segments.

Each segment of intonational structure has been registered by measuring equipment, researched, measured, defined, and described in verbal and visual manner in the shape of drawings, charts and tables.

The phonological method involves the whole process of experimental research such as: experimental analysis, linguistic synthesis and final conclusions. It allows to detect and then to describe relations precisely, which appear in particular intonational units: relevant/irrelevant i.e. phonologically marked (+) vs unmarked (-).

In the process of phonological and distributional analysis we receive two semantically distinguishable segments: the suprasegmental accent and suprasegmental phoneme. The suprasegmental accent, presented in the supreme, constitutes its structure.

Whereas the suprasegmental phoneme in its function, constitutes intonational language system. Functioning in the linguistic discourse of aural text, it becomes an utterance – a language communication unit.

STRESZCZENIE

Niniejsza rozprawa jest syntezą wieloletnich poszukiwań eksperymentalnych autora, który przedmiotem swoich badań uczynił intonację współczesnego języka polskiego. Jest ona badana na odrębnym poziomie języka – poziomie suprematycznym. Praca ma charakter badań rekursywno-dyskursywnych. Intonacja badana w rekursie stanowi analizę struktury jednostki intonacyjnej (supremu), gdzie zastosowano zabiegi metodologiczne: segmentacji, dystrybucji oraz substytucji. Metody te pozwoliły wykryć takie segmenty struktury w supremie jak: akcent suprematyczny, akcent wyrazowy, akcent logiczny oraz segmenty bezakcentowe.

Każdy segment struktury intonacyjnej został zarejestrowany przez aparaturę pomiarową, zbadany, zmierzony, zdefiniowany i opisany w sposób werbalny oraz wizualny w postaci rysunków wykresów oraz tabel. Cały proces badań eksperymentalnych, tj. analizę instrumentalną, syntezę lingwistyczną oraz wnioski końcowe – obejmuje metoda fonologiczna. Pozwala ona wykryć, a następnie w sposób precyzyjny opisać relacje, występujące w poszczególnych jednostkach intonacyjnych: inwariantne vs wariantowe, a w dalszej konsekwencji ustalić właściwości fonologicznie: relewantne // nirelewantne, tj. fonologicznie nacechowane (+) vs nienacechowane (-).

W procesie analizy fonologicznej i dystrybucyjnej otrzymujemy dwa semantycznie rozróżnialne segmenty: a k c e n t suprematyczny oraz f o n e m suprematyczny. Akcent suprematyczny, występując w supremie, konstituuje jego strukturę. Fonem suprematyczny zaś w swojej funkcji konstituuje system intonacyjny języka. Funkcjonując w dyskursie lingwistycznym tekstu audialnego, staje się wypowiedzeniem – jednostką komunikacji językowej.